

Theatrum historiae 33 (2023)

DOI:10.46585/th.2023.33.02

Pozice studia a využití berních pramenů 17. a 18. století v současné historiografii (se zvláštním zřetelem k urbánnímu prostředí)

Jan LHOTÁK

Abstract: The study of tax sources for the 17th and 18th centuries is not sufficiently developed in Czech or foreign research. Czech historiography has focused most extensively on a trio of cadastres, which were used to address various questions relating to social and economic history. However, the way in which taxes were distributed among individual taxpayers in the second half of the 17th century and throughout the 18th century has not been studied. This study attempts to answer this situation by using the example of royal towns, where (in contrast to the environment of the landed estates) the functional system remained essentially medieval in origin. The cadastres prescribed tax only at the level of individual localities, not taxpayers. To this end, the amount prescribed was apportioned to the urban population by means of a system (šacuňky) which took account of the property situation of the individual taxpayers. This distribution was recorded in the books of subrepartitions. The payment capacity itself was then recorded (as in rural areas) in the so-called contribution books, where the tax official recorded the tax paid in addition to the payment obligation.

Keywords: royal towns, taxes, tax administration, cadastres, diplomatics

Pojem berní prameny (čili prameny berní či daňové povahy) a priori nepředstavuje žádnou jednoznačně definovatelnou diplomatickou kategorii a velmi volně do něj patří veškerá písemná produkce nějak zohledňující daňové otázky. Nesporně nejvíce pozornosti si v posledních letech vysloužil segment, který sociální a hospodářské okolnosti vývoje berních systémů studuje s cílem osvětlit fungování a politické rozhodování stavovského a absolutistického státu. Tento koncept tzv. fiscal military state¹ však leží

1 V tuzemském prostředí se problematikou zabýval naposledy na moravském materiálu Jiří DAVID, *Nechtěné budování státu. Politika, válka a finance na Moravě ve druhé polovině 17. století*, Brno 2018. Viz též Petr MAŤA, „Unerträgliche Praegravation“. *Steuererhebung und Militärfinanzierung im Königreich Böhmen vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Regierungsantritt Maria Theresias*, in: Peter Rauscher (Hrsg.), *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische*

poněkud stranou záměru předkládaného příspěvku, neboť autorovi půjde především o definování základních kategorií písemností, vhodných k studiu sociálních a hospodářských vztahů ve městech (slovy generace Augusta Sedláčka tzv. vnitřních dějin měst). Situace je tu nepoměrně neutěšenější: pokud se v současné historické vědě vůbec hovoří o berních pramenech po roce 1650,² omezuje se téma obvykle na trojici katastrálních operátů – berní rulu (eventuálně lánové rejstříky), tereziánský katastr a josefský katastr. Zajisté právem, představují pomyslnou páteř dobového berního systému a jsou po obsahové stránce doslova bezedným zdrojem informací. Obsáhlost jejich materie je současně jejich handicapem, poněvadž brání jejich plnocennému edičnímu zpřístupnění, jež by otevřelo bohatství katastrů široké badatelské obci – přes úsilí již několika generací editorů dosud není vydána v úplnosti ani berní rula (rekonstrukce ztraceného Slánska), nemluvě již o tom, že zcela mimo ediční pozornost stojí její revizitace ze 60. až 80. let 17. století s údaji obdobnými a dobře komparovatelnými s fasemi z poloviny 50. let. Vedle toho se prakticky vůbec nereflektuje existence tzv. pamětních knih, které mají význam pro podrobné sledování územního vývoje jednotlivých panství, berní úlevy (defalciování) atd. Dávná ambice editovat katastr tereziánský se po komplexním zvážení všech pro a proti kromě ojedinělých výstupů pro jednotlivé lokality³ zúžila do úsilí vydat alespoň sumární

Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740, Münster 2010, s. 139–185 a Stephan Karl SANDER-FAES, *Staats-Desintegration in Praxis. Krieg, Kredit und Steuern in Böhmen unter Joseph I.*, Český časopis historický (dále ČČH) 117, 2019, č. 1, s. 36–58. Tentýž autor směřoval svůj výzkum i více do regionálních konkrétností na příkladu jihočeských dominií: TÝŽ, *Herrschaft, Steuern und Bürokratie nach dem Weißen Berg. Die Eggenberger Herrschaften und der Habsburgisch-Ständische Verwaltungsapparat (c. 1650–1720)*, ČČH 120, 2022, č. 3–4, s. 607–651. Rakouským protějškem Davidovy práce je práce Williama GODSEYE, *The Sinews of Habsburg Power. Lower Austria in a Fiscal-Military State 1650–1820*, Oxford 2018.

- 2 Evropský a tuzemský stav výzkumu přehledně shrnul naposledy Tomáš STERNECK, *Raně novověké bernictví v moderní historiografii (Rozhled po Evropě a ohlédnutí za domácími výzkumy)*, ČČH 102, 2004, č. 3, s. 574–608. Poměrně skoupý je k berním pramenům i reprezentativní průřez prameny raného novověku: Josef PAUSER – Martin SCHEUTZ – Thomas WINKELBAUER (HG.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien 2004 (= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung; Ergänzungsband 44).
- 3 Antonín HAAS, *Praha ve světle údajů Tereziánského katastru*, Pražský sborník historický 3, 1966, s. 108–129; Jan OLEJNÍK, *Strakonice ve světle Berní ruly a Tereziánského katastru*, in: Strakonice. Vlastivědný sborník. Díl 1., Kapitoly z historie, Strakonice 2002, s. 87–104; Jan BOHÁČEK, *Tereziánský katastr pro město Turnov – rustikální fáze a vizitace*, Archivum Paradisi Bohemici 1, 2003, s. 87–214; Otakar KULHÁNEK, *Beroum očima tereziánských katastrů*, Minulostí Berounska 8, 2005, s. 9–37; Hana VOBRÁTILKOVÁ, *Měšťanské rezidence na Starém Městě pražském ve světle vizitačního protokolu Tereziánského katastru*, in: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009 s. 535–547.

údaje,⁴ které však představují z uživatelského hlediska velmi problematickou pomůcku,⁵ v nedohlednu je dosud i faksimilové zpřístupnění digitální formou. Josefský katastr je potom edičními počiny zcela nedotčen, pomíneme-li izolované výstupy pro tu kterou lokalitu (často právě městského charakteru).⁶ Poněkud české dějepiscectví pokročilo na poli analytických studií o jednotlivých katastrech – pevným základem pro první dva operáty zůstávají Pekařovy České katastry, které lze v mnohých ohledech vnímat jako dosud nepřekonaný sukses vědomostí o domácím bernictví pobělohorského období.⁷ Konkurovat mu nemůže kniha Františka Maška, pojednávající o katastrech primárně optikou zeměměřickou.⁸ Vysoko lze naopak hodnotit studie Emila Hradeckého a Aleše Chalupy o tereziánském katastru, případně Františka Roubíka o katastru josefském.⁹ Jedná se však již o desítky let staré studie, což rozhodně nedevaluje jejich relevanci, jako spíše ilustruje míru zájmu o daňovou problematiku pobělohorského období. Abych však nebyl přílišně skeptický, v posledních letech se objevilo několik studií, které – a pro naše téma je to obzvláště významné – zaměřily analytickou pozornost na tereziánský katastr jedné urbánní lokality, totiž pražského souměstí.¹⁰ Práce, vzešlé z kvalifikačních pojednání katedry PVH a archivního studia FF UK,¹¹ nejsou jistě jedinými a na poli diplomových

-
- 4 Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr. Rustikál, svazek 1–2*, Praha 1964–1966; Pavla BURDOVÁ – Dagmar CULKOVÁ – Eliška ČÁŇOVÁ – Marie LIŠKOVÁ – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český. Svazek 3, Domínikál*, Praha 1970.
 - 5 Pokusil jsem se to názorně ilustrovat studií: Jan LHOTÁK, *Několik poznámek k možnostem studia rozsahu vrchnostenského hospodaření českých královských měst v 18. století (sušický příklad)*, *Historica Olomucensia* 53, 2017, č. 1, s. 161–174.
 - 6 Robert R. NOVOTNÝ, *Josefský katastr pro město Turnov*, *Archivum Paradisi Bohemici* 1, 2003, s. 217–385.
 - 7 Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789. Se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním*, Praha 1932; Pro moravské lánské rejstříky srov. Jan HEIDLER, *Moravská kontribuce od konce války třicetileté do reforem tereziánských*, *Časopis Matice moravské (dále ČMM)* 41–42, 1917–1918, s. 189–247; TÝŽ, *Lánské rejstříky v zemském archivu moravském*, *ČMM* 40, 1916, s. 130–135; Josef FIŠER, *Lánové visitace na Moravě v XVII. století. Kritické poznámky*, *ČMM* 56, 1932, s. 59–100, 389–431; 57, 1933, s. 158–179; Jaroslav NOVOTNÝ, *Moravský berní systém v století XVII. Příspěvek k hospodářským dějinám země*, *ČMM* 58, 1934, s. 145–286; TÝŽ, *Moravský berní systém v století XVIII. Příspěvek k hospodářským dějinám země*, *ČMM* 59, 1935, s. 67–141, 321–324.
 - 8 František MAŠEK, *Pozemkový katastr. Soupis, popis a geometrické zobrazení pozemků ČSR*, Praha 1948.
 - 9 Emil HRADECKÝ, *Tereziánský katastr. Rozbor fondu*, *Sborník archivních prací* 6, 1956, s. 105–135; František ROUBÍK, *Ke vzniku josefského katastru v Čechách*, *Sborník historický* 2, 1954, s. 140–185; Aleš CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700–1750)*, *Sborník Národního muzea* 23, 1969, č. 4–5.
 - 10 Ivana EBELOVÁ, *Zur Edition der Prager Visitationsprotokolle des Theresianischen Katasters aus dem frühen 18. Jahrhundert*, in: *Zahlen und Erinnerung von der Vielfalt der Rechnungsbücher und vergleichbarer Quellengattungen*, Toruń 2010, s. 169–194.
 - 11 Hana VOBRÁTILKOVÁ, *Domy Starého Města pražského a jejich majitelé v berních pramenech barokní doby*, *Pražský sborník historický* 41, 2013, s. 35–152; Pavlína FŮROVÁ, *Vizitační tabely tereziánského*

prací by je zevrubnou rešerší určitě šlo rozhojnit v řádech jednotlivin. Podstatné je, že samotné berní prameny jsou jen prostředníkem pro jinak formulované otázky, nejčastěji pro poznání socioprofesionální struktury a materiálních podmínek,¹² městskou topografií či výjimečně obecní či měšťanské hospodaření.¹³ Jde o tradiční témata a aplikování katastrů je v těchto případech naprosto logické a nezbytné. Badatelská pozornost však v takových případech logicky nemá potřebu prohlubovat nějak významněji povědomí o otázkách fungování berního systému. A je to dvojnásobná škoda z toho důvodu, že hlubším proniknutím do berního systému po druhé polovině 17. století by šlo i pro obě zmíněné tematické výseče dosáhnout minucióznějších poznatků.¹⁴ Že tomu tak skutečně

katastru z let 1725–1726 na příkladu Malé Strany, in: *Historie 2017–2018*. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference konané 11. a 12. dubna 2018 v Praze, Praha 2018, s. 110–136; Pavlína GOTTSTEINOVÁ, *Nové Město pražské ve světle vizitačního protokolu tereziánského katastru z roku 1725*, *Pražský sborník historický* 47, 2019, s. 77–144; TÁŽ, *Malá Strana a Hradčany ve světle vizitačního protokolu tereziánského katastru z roku 1726*, *Pražský sborník historický* 48, 2020, s. 103–172.

- 12 Adolf ZEMAN, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století*, Plzeň 1955; Alois MÍKA, *Řemesla a obchod v českých městech ve světle tereziánského katastru*, *Pražský sborník historický* 11, 1978, s. 104–138; Vladimír Jakub MRVÍK, *Socio-ekonomická a topografická analýza barokních Čelákovic*, *Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí* 7, 2019, s. 9–24.
- 13 Pro Olomouc klasicky Hans KUX, *Die Olmützer Gemeindefinanzen 1530–1630*, *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 20, 1916, s. 322–378; 21, 1917, s. 59–100; TÝŽ, *Die Olmützer Gemeindefinanzen 1630–1726*, *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 21, 1917, s. 263–289. Význam má též recenze od Františka Hrubého (*Časopis Matice moravské* 43–44, 1919–1920, s. 525–532). Z dalších výstupů srov. Jan LHOTÁK, *Chov dobytka v raně novověkém královském městě první poloviny 18. století. Analýza výpovědních možností tereziánského katastru*, in: *Bestia. Zvíře v historickém kontextu* (= *Archivum Trebonense* 15, 2020), Třeboň 2021, s. 100–116.
- 14 Podstatně jinak je na tom historiografie západoevropská, kterou na tomto místě nelze shrnout ani reprezentativním výběrem: Hans MAUERSBERG, *Die Wirtschaft und Gesellschaft Fuldas in neuerer Zeit. Eine städtegeschichtliche Studie*, Göttingen 1969; Franz MATHIS, *Zur Bevölkerungsstruktur österreichischer Städte im 17. Jahrhundert*, München – Wien 1977; Wilfried EHBRECHT (Hrsg.), *Voraussetzungen und Methoden geschichtlicher Städteforschung*, Köln – Wien 1979; Christopher R. FRIEDRICH, *Urban Society in an Age of War. Nördlingen 1580–1720*, Princeton 1979; Kersten KRÜGER (Hrsg.), *Sozialstruktur der Stadt Oldenburg 1630 und 1678. Analysen in historischer Finanzsoziologie anhand staatlicher Steuerregister*, Oldenburg 1986; Dietrich EBELING, *Bürgertum und Pöbel. Wirtschaft und Gesellschaft Kölns im 18. Jahrhundert*, Köln – Wien 1987; Siegfried MÜLLER, *Kontinuität und Wandel innerhalb der politischen Elite Hannovers im 17. Jahrhundert*, in: Kersten Krüger (Hrsg.), *Europäische Städte im Zeitalter des Barock. Gestalt – Kultur – Sozialgefüge*, Köln – Wien 1988, s. 223–269; Bernd ROECK, *Eine Stadt im Krieg und Frieden. Studien zur Geschichte der Reichsstadt Augsburg zwischen Kalenderstreit und Parität, I–II*, Göttingen 1989; Eva-Maria DICKHAUT, *Homburg an der Ohm. Untersuchungen zu Verfassung, Verwaltung, Finanzen und Demographie einer hessischen Territorialstadt (1648–1806)*, Marburg 1993; Katrin LIEBELT, *Die Sozialstruktur der Residenzstadt Arnsberg im 17. Jahrhundert*, Dortmund 1996; Carl A. HOFFMANN, *Landesherrliche Städte und Märkte im 17. und 18. Jahrhundert. Studien zu ihrer ökonomischen, rechtlichen und sozialen Entwicklung in Oberbayern*, Kallmünz 1997; Clemens Graf von LOOZ-CORSWAREM, *Das Finanzwesen der Stadt Köln im 18. Jahrhundert. Beitrag zur erhaltungsgeschichte einer Reichsstadt*, Köln 1978; Kurt ROTHE, *Das Finanzwesen der Reichsstadt Ulm im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte*, Ulm 1991;

je, dokládá situace v medievistice, kde se samotnému způsobu zdaňování věnovala již zevrubná pozornost. Nabyté zkušenosti a metodologie posloužily pro vytěžování berních pramenů nejen středověkých, ale i předbělohorských. Nejlépe je v tuto chvíli díky pracím Ludmily Sulitkové, Hany Jordánkové a Tomáše Sternecka probádáno předbělohorské Brno.¹⁵ Nadprůměrná dochovanost pramenů zde dovolila využít k berním knihám a rejstříkům ještě další prameny a v maximální možné míře zužitkovat metodu tzv. systémové analýzy.¹⁶ Svou pozornost si zaslouží i Szabóovy výstupy pro Olomouc.¹⁷ Pro česká města srovnatelné sondy chybějí – jedinou výjimkou jsou předbělohorské Louny¹⁸ – a to i navzdory tomu, že existují srovnatelně kvalitní prameny i z dalších měst (České Budějovice, Cheb).

V souvislosti s tím lze vnímat jako symptomatické, že žádný z citovaných výstupů nepřekračuje polovinu 17. století. Mohlo by se to jevit vlastně jako paradox, protože

Norbert FRANZ, *Das Finanzwesen der Stadt Luxemburg im 18. Jahrhundert*, in: Klaus Gerteis (Hrsg.), *Stadt und frühmoderner Staat. Beiträge zur städtischen Finanzgeschichte von Luxemburg, Lunéville, Mainz, Saarbrücken und Trier im 17. und 18. Jahrhundert*, Trier 1994, s. 15–124; Angela GIEBMEYER, *Untersuchungen zum Finanzwesen der Stadt Lunéville im 18. Jahrhundert*, in: K. Gerteis (Hrsg.), *Stadt und frühmoderner Staat*, s. 127–231; Udo WAGNER, *Die Meiereirechnungen der Stadt Saarbrücken im 17. und 18. Jahrhundert*, in: K. Gerteis (Hrsg.), *Stadt und frühmoderner Staats*, s. 345–415; Wilhelm BINGSOHN, *Stadt im Territorium. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Verfassungsgeschichte der Stadt Gießen 1630–1730, I. Darstellung*, Darmstadt – Marburg 1996, s. 407–425; Bernd FUHRMANN, *Der Haushalt der Stadt Marburg in Spätmittelalter und früher Neuzeit (1451/52–1622)*, St. Katharinen 1996; Andreas BINGENER, *Verwaltung und Finanzwesen der Stadt Siegen (1500–1610). Dargestellt vornehmlich anhand der Bürgermeisterrechnungen, I–II*, St. Katharinen 1997; Andrea PÜHRINGER, *Contributionale, Oeconomicum und Politicum. Die Finanzen der landesfürstlichen Städte Nieder- und Oberösterreichs in der Frühneuzeit*, Wien – München 2002.

- 15 Ludmila SULITKOVÁ, *Ke kritice pramenů hromadné povahy k dějinám měst v 16. století (na příkladu Brna)*, ČMM 105, 1986, s. 288–304; TÁŽ, *Městské úřední knihy z Archivu města Brna, 1343–1619. Úvodní svazek*, Brno 1999 (a tři následující svazky katalogu pro knihy městského hospodaření); Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Realita každodennosti a kritika faktů hromadné povahy*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Prostějov 1997, s. 58–72; TYTÉŽ, *Předbělohorské Brno. Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel*, Brno 2020 (zvláště s. 9–44); Tomáš STERNECK, *Město, válka, daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*, Praha 2006 (zde citovaný i jeho starší práce); TÝŽ, *K objektivitě berních příznání z předbělohorské Moravy na příkladu královských měst v brněnském berním kraji*, Folia Historica Bohemica 21, 2005, s. 83–110.
- 16 František HOFFMANN, *K systémové analýze středověkých měst*, ČČH 88, 1990, s. 252–275.
- 17 Ludovít SZABÓ, *Majetková diferenciacie olomouckého obyvatelstva v polovině 16. století*, in: Okresní archiv v Olomouci 1982, Olomouc 1983, s. 57–72; TÝŽ, *Sociální skladba olomoucké městské rady v letech 1524–1600*, in: Okresní archiv v Olomouci 1983, Olomouc 1984, s. 63–77; Ludovít SZABÓ – Karel MÜLLER, *Olomoucké rejstříky městské dávky v letech 1552–1620*, in: Ludovít Szabó (ed.), *Pocta PaedDr. Jiřině Holinkové, CSc. Sborník příspěvků k problematice dějin předbělohorské Olomouce*, Ostrava 1985, s. 31–41.
- 18 Olga FEJTOVÁ, *Města a měšťané perem badatelky. Příspěvky (nejen) k dějinám měst pražských a jejich elitám v raném novověku*, Praha 2022, s. 25–58. Lounského šacuňku z roku 1620 si všimla Michaela HRUBÁ, *Peníze v životě měšťanek předbělohorského období*, *Theatrum historiae* 6, 2010, s. 263–283. Obě autorky se nezabývají samotnou berní praxí.

právě po roce 1650 došlo k tomu, že se partikularita berního systému v českých městech sjednotila do jednotného systému, což do určité míry zjednodušuje výzkum. Aby mi při tom bylo rozuměno: je potřeba vnímat dvě roviny působnosti a funkce tehdejší berní praxe – nejprve rozvrhování příslušných podílů ze sněmovně odsouhlasené sumy na jednotlivá patrimonia,¹⁹ jednak její rozvrhování na jednotlivé poplatníky, poněvadž právě ve městech tato praxe podléhala různým lokálním specifikům, jež vyplývala i ze středověké situace. A co je nejpodstatnější: katastrální operáty (berní rula, tereziánský katastr) sloužily jako podklad pro stanovení osedlosti a podílu participování jednotlivých panství na celkové sumě, v samotné rozvrhovací praxi v příslušné lokalitě však měly okrajový význam, jenž ještě klesal souběžně s tím, jak se zvětšoval časový odstup od vzniku obou katastrálních příznání. Majetkové poměry zachycené berní rulou a městskou fasí tereziánského katastru se v prostředí měst s rychlejším pohybem kapitálu přitom rychle proměňovaly a musely se nacházet jiné cesty, jak docílit relativní objektivitu zdaňování. Ve svém výsledku neměly nijak průkopnický či inovativní charakter, naopak se opřely o doslova staletími osvědčenou praxi.²⁰

Řeč je o tzv. šacuncích neboli odhadu celkového movitého i nemovitého majetku jednotlivých obyvatel města.²¹ Samo označení nebylo užíváno všeobecně, v původním významu znamenalo v 16. století ocenění (nejčastěji pozůstalého majetku) a na Moravě majetkovou daň. V Čechách složité poměry ve zdanění městského obyvatelstva na konci téhož století vyvolaly potřebu pomůcky – soupisu berního základu jednotlivých poplatníků – umožňující spravedlivé rozdělení uložené berně. Tyto pomůcky, ne nijak odlišné od středověkých berních knih (či slovy Františka Grause a Františka Kavky knih městské dávky)²² a již tehdy označované jako šacuňky, se uplatňovaly po celou první polovinu 17. století.²³ Neotřásls s nimi ani velké změny v zemském bernictví na prahu 50. let. Zakládání šacuňků ukládala českým zeměpanským městům městská instrukce z let 1650/1651. Navázání na praxi užívanou v předbělohorské době²⁴ vyplynulo z faktu, že kontribuenti

19 Valentin URFUS, *K finanční pravomoci českého sněmu v druhé polovině 17. století*, Právněhistorické studie 15, 1971, s. 95–114.

20 Jedinou studii, která se touto otázkou zabývá na lokálním materiálu, zpracoval Otakar KULHÁNEK, *Míra zdanění a majetkové poměry berounské měšťanské společnosti v polovině 18. století*, *Minulosti Berounska* 9, 2006, s. 39–64.

21 Šacuňkům se podrobněji věnuji ve studii Jan LHOTÁK, *Šacuňky a jejich pozice v daňovém systému raně novověkých královských měst (příspěvek ke způsobu rozvrhování kontribuce v královských městech)*, v tisku.

22 Za adekvátní považuje hovořit o městské dávce Bohdan KAŇÁK, *Tajemství olomouckých městských knih*, Olomouc 2014, s. 133.

23 Otto PLACHT, *České daně 1517–1652*, Praha 1924, s. 106–107, 118.

24 Z předbělohorského materiálu mají význam především šacuňky z Loun. K nim Bořivoj LŮŽEK, *Okresní archiv v Lounech. Průvodce po fondech a sbírkách*, Praha 1956, s. 44.

z měst si soustavně stěžovali na nerovnost v ukládání kontribuce a nezohledňování majetkových poměrů, na přenášení daňové povinnosti úředníků na ostatní či naopak na obohacování v jejich prospěch. K odstranění těchto nešvarů se purkmistru a konšelům uložilo, „kdykoliv budoucně na sněmích neb sjezdích obecních jaká kontribucí svolení aneb patenty nařízena byla, všem starším obecním a některým předním osobám z obce (povolajíce je v jisté místo před sebe) hodnověrně a jisté poznamenání všech domův městských a šosovních (k šosu jich náležejících) bez měšťanův (komuž který náleží) jako i měšťanův a sousedův neusedlých, též jiných obyvatelův a podruhův živnosti městské provozujících, žádného nevy pouštějíce a nezatajujíce, přednésti. Potom takovou kontribucí do summy toliko vedle sněmovního snešení neb patentův na obec jich přicházející a nikoli víceji rozdělití. Přitom společně (jak by bohatší chudším nápomocni býti měli) i což by každý soused usedlý neb neusedlý vedlé možnosti a obchodu svého dáti měl, bedlivě uvážili [...]“²⁵ Jednalo se tedy stále o období středověké berní knihy uvádějící daňový základ, jenž posloužil po aplikování příslušného klíče k výpočtu povinného ordinaria a extraordinaria na jednotlivé měšťany (individuální subrepartice). Tento klíč se měnil podle aktuální repartice, uložené městu jako celku shora.²⁶

Šacuňky stály na katastrech prakticky nezávisle a na rozdíl od nich se aktualizovaly podle momentální majetkové situace (ideálně každoročně). Patřičnou objektivitu mělo zajistit jejich sestavování zástupci jak z městské rady, tak z řad obecních starších a městské obce. Vrchní dohled vykonávali královští podkomoří. Normativní zakotvení vyhotovování šacuňků v 50. letech ovšem nezajistilo jejich okamžité zavádění, docházelo k němu pozvolna až v průběhu let šedesátých. I tak se však zdá, že nejstarší známý šacuňk z Vysokého Mýta z roku 1660²⁷ je jen pověstnou výjimkou potvrzující pravidlo a že výraznější aktivita nastala teprve se sklonkem 60. let. Z intervalu let 1670–1700 se jich přesto dochovalo poskrovnu – v Mělníku z roku 1663,²⁸ v Litoměřicích z roku 1671,²⁹ počátkem 80. let začíná řada

25 *Instructio neb Artykule, kteréž Geho Milosti Ržjmského Cýsaře, Vherského, a Českého Krále, [et]c. Tegná, y giné Raddy, Komornjcy, Králowstj Mjstodržjcy, a Neyvyššj Páni Auředlnjcy w Králowstwj Českém, z Milostiwého G^o Mil: Cýsařské Král: Pána Pána nás wssech Neymilostiwéggšjho Poručenj, wedlé nichž se w tomto Geho Mil: Cýs: Dědičném Králowstwj Českém, Králowských, též Gegi Mil: Cýsařowny, gakožto Králowé České, Měst Wěnnjch, wssyckni, a geden každý, obzwlástně Geho Mil: Cýs: Rychtářowé, Purgmistřj, a Konsselé w Vřadech, a Powinnostech swých wždycky, a každého času, poslussně, poddané, a neproměnjtelně chowati magj, wydati Ráčiili, Hradec Králové 1673, bod č. 34.*

26 Např. v Klatovech v listopadu 1732 usneseno v městské radě obnovit šacuňk a zvýšit sazbu z každého strychu polí v první bonitní třídě o 0,5 krejcaru (Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov. Díl II/1*, Klatovy 1930–1932, s. 398).

27 František HYKSA – Radovan DVOŘÁK, *Historická topografie města Vysokého Mýta*, Vysoké Mýto 1984–1989, s. 9.

28 Státní okresní archiv Mělník, Archiv města Mělník, sign. AK 1/8.

29 Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, inv. č. 906, sign. I G i 1.

šacuňků v Táboře, nejstarší kolínský šacuňk je z roku 1686, berounský z roku 1691.³⁰ Je přitom potřeba počítat se značným množstvím deperdit, což je pochopitelné v souvislosti s tím, že neaktuální šacuňky nebylo účelné uchovávat.

Význam šacuňků vzrostl počátkem 18. století, kdy se činností komise pro povznesení měst zavedlo placení kontribuce prostřednictvím obecních kontribučních várek.³¹ S rokem 1705 se jejich zavedení stalo povinným ve všech městech, kde se zavedly (mimo tehdy zůstávala privilegovaná města jako Plzeň a České Budějovice). Přitom v jejich podobě nedošlo ke změně, ještě v roce 1732 se respektovala a doporučovala pro tvorbu šacuňků metodika z doby vzniku berní ruly.³² Dochovaná základna z první poloviny 18. století je tak o poznání příznivější: v Sušici začíná řada šacuňků rokem 1705,³³ v Lounech 1716, v Chrudimi a Hradci Králové 1727,³⁴ v Žatci je první šacuňk z roku 1737 a v Klatovech 1756.³⁵ Dílčí potíže s vedením a zejména obnovováním šacuňků se průběžně objevovaly a agenda šacuňků nepřestala v podkomořské korespondenci vyplňovat značný prostor. Šacuňk se pochopitelně neužíval jen pro subrepartici ordinaria a extraordinaria, ale sloužil pro rozvrhování i daní mimořádných, jichž během 18. století bylo poměrně značné množství. Repartiční způsob daně zůstal aktivní až do zavedení berní a urbaniální reformy Josefa II.

Šacuňky umožňují udělat si plastickou představu o způsobu daňového rozvrhu uvedením daňového základu, někdy připojují dokonce i stanovenou daňovou povinnost. Nelze ale podléhat iluzi, že se jedná o celkové vyjádření daňového zatížení. Jestliže tedy pro studium socioprofesionální struktury měst jsou šacuňky pramenem výrazně hodnotnějším než katastry, potom pro stanovení konkrétního daňového zatížení je třeba využít sdílnosti pramenů jiných.

V první řadě se jedná o písemnosti konvenčně označované jako **subrepartice**, tedy jmenné seznamy poplatníků s uvedením konkrétní výše povinné daně. Název je odvozen od vlastního procesu stanovování povinné částky pro jednoho konkrétního poplatníka, tzv. individuální subrepartice.³⁶ Podobně jako šacuňky, stály i subrepartice mimo gesci kontribučních úředníků a ležely plně na bedrech městské správy, respektive jí pověřené osoby z jejího středu.³⁷ Na rozdíl od rozvrhování na jednotlivé lokality (tzv. subrepartice)

30 O. KULHÁNEK, *Míra zdanění a majetkové poměry*, s. 50.

31 K tomu stále nejpodrobněji Jan KLEPL, *Královská města česká počátkem 18. stol. (Reformy hospodářské a správní)*, ČČH 38, 1932, s. 260–284; 489–521; 39, 1933, s. 57–71.

32 Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov. Díl II/2, Klatovy 1933–1936*, s. 962.

33 Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Sušice, inv. č. 221–234, kniha č. 215–228.

34 Státní okresní archiv Hradec Králové, Archiv města Hradec Králové, inv. č. 317–319, kniha č. 28–30.

35 Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Klatovy, inv. č. 110–112, kniha č. 94–96.

36 Jan LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce v Čechách a její písemnosti v 18. a první polovině 19. století*, Archivní časopis 67, 2017, s. 190.

37 Jan LHOTÁK, *Slasti a strasti kontribučního úředníka. Vymezení a socio-ekonomická pozice daňových výběrčích v 18. a první polovině 19. století*, Folia Historica Bohemica 34, 2019, s. 29–30.

nepodléhaly revizi státními orgány, příslušný kontrolní mechanismus zajišťovala a garantovala městská rada, případně kolegium obecních starších a zástupců městské obce – někdy se využily osoby zodpovědné za sestavování šacuňků.³⁸ Subrepartice byly totiž v úzké vazbě na šacuňk – ideálně v prvním sloupci uvedly šacuňkem stanovenou výši jmění (daňový základ) a podle stanoveného repartičního klíče následně určily příslušnou rozvrženou splátku za každé čtvrtletí. Repartiční klíč pracoval s pevnou sazbou pro všechny složky majetku bez rozdílu – v Kolíně se v roce 1686 počítalo ze 100 zl. s daní 16 kr. 4 d., ve Stříbře roku 1705 ze 100 zl. s 15 kr., a v Sušici v roce 1748 ze 100 zl. již s 25 kr. Tato čísla mají ryze ilustrativní charakter a nejde z nich bez potřebné kontextualizace zatím vyvozovat obecnější závěry. Subrepartice bývají zachovány jak jako samostatné sešity pro příslušné účetní období tzv. vojenského roku (zavedené s 1. listopadem 1704 pro období vždy od 1. listopadu do 31. října následujícího roku), tak i jako knihy, vlastně konvoluty několika takových sešitů svázaných dohromady. Od konce 80. let 18. století jsme potom svědky zanášení jmen poplatníků do předtisknutých formulářů. Subrepartice obsahují hodnotná a analyzovatelná data, která ozřejmují obecnější rysy socioekonomických procesů raněnovověkého období. Je však žádoucí mít na paměti jejich specifika – předně je nutné vnímat, že až do konce října 1748 se i v jednotlivých čtvrtletích rozvrhované částky měnily,³⁹ poplatníkům také dočasně ubývalo následkem živelných pohrom atd. Další nevýhodou subrepartic je, že nikdy nepokrývají všechny v daném roce vybírané přímé daně. Po polovině 18. století zdaleka nejčastěji dokládají rozvrhování ordinaria, méně častěji extraordinaria (postupně se totiž stále častěji hradilo z výnosu obecních várek), tedy v užším slova smyslu nemovitostní a živnostenské daně, spíše výjimečně lze narazit na rozvrhování dalších řádných a mimořádných přímých daní.

Zmíněný problém obtížného registrování celkového daňového zatížení lze v některých případech eliminovat prostřednictvím dalšího opomíjeného a badatelsky prakticky nevyužívaného pramene, tzv. **kontribučních knížek**.⁴⁰ Jejich zavedení systemátním patentem z 6. září 1748 dovršilo systém daňové evidence, protože ji posunulo až bezprostředně k samotnému daňovému poplatníkovi – kontribuentovi. Ve své vyprofilované podobě se totiž jednalo o doklad, kterým disponoval každý daňový poplatník (tj. jak měšťan či předměstský soused, tak městská obec) a který obsahoval úřední záznamy jak o předepsané daňové povinnosti, tak o způsobu její úhrady obvykle za období několika let. Význam tohoto pramene podtrhuje litera dvorského dekretu z 19. srpna 1768, podle něhož se do *Steuerhandbüchel* měly zaznamenávat všechny platby kontribuentů, které neplynuly ve prospěch vrchnostenského důchodu. Důležité je přitom opatrné zacházení s terminologií:

38 J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 186.

39 Tamtéž, s. 183.

40 Blíže k nim J. LHOTÁK, *Organizace poddanské kontribuce*, s. 194–197.

sám systemální patent kontribuční knížky nazývá selské rejstříky (*Bauernhandregister*), zatímco pojem kontribuční knížky (*Steuer-Büchel*) ve shodě s exekučním řádem z roku 1714 označoval evidenci subrepartice, tzn. rozvrhování na úroveň jednotlivých lokalit. Tyto doklady ztrácely od vojenského roku 1749 větší smysl: měsíční částky se již nelišily po čtvrtletích, jako tomu bylo dosud, takže rozpis povinné částky po jednotlivých měsících byl nadbytečný. Svůj význam vlastně mělo jen uvedení celkové na tu kterou vesnici vypadající částky, protože její výše podléhala subjektivnímu úsudku kontribučního úředníka.

Některé pramenné indicie naznačují, že kontribuční knížky pro individuální kontribuenty se používaly již dávno před systemálním patentem, jde však zatím jen o izolované zprávy, z nichž nevyplývá, šlo-li o výsledek iniciativy shora či zdola. V gramotnějším městském prostředí by jejich užívání bylo pochopitelné, měšťanům mohly sloužit jako dobrý přehled předepsané i splněné daňové povinnosti. Pohybujeme se však na půdě úvah podle nejasných signálů dokládajících blíže nespecifikovaná deperdita. Právě míra dochování je základní limita využitelnosti kontribučních knížek pro plošněji zaměřenou analýzu. Sama skutečnost, že byly v úschově u jednotlivých kontribuentů, limitovalo možnosti dochování, zvláště poté, co ztratily na platnosti či aktuálnosti. Dochované jednotliviny, ohraničené zhruba intervalem let 1750–1850, tak lze nalézt pod nejrůznějšími charakteristikami nejčastěji ve sbírkách muzeí či jako důkazní materiál ve spisech daňové agendy archivů měst, velkostatků či krajských úřadů. Při znalosti všech souvislostí spojených s legislativou vedení kontribučních knížek lze fragmentárnost dochování odbourávat prostřednictvím výtahů, které se pro účetní účely pořizovaly. Hovoříme však již o první polovině 19. století a opět ad hoc pořizované materií, nikoli o pravidelně vedených soupisech.

Představené tři typy pramenů berní provenience lze považovat za obligatorní součást evidence daňové agendy od druhé poloviny 17. do konce první poloviny 19. století. Jednotlivé městské archivy však ukrývají prameny další, neméně hodnotné, vylivší ze specifik vývoje dotyčné lokality v 17. a 18. století – mám na mysli zejména agendu spojenou s vymáháním berních nedoplatků, sekvestrací atd. Také ony opravňují k přesvědčení, že pramenům berní provenience se dosud neprávem věnovala jen omezená pozornost, ulpívající toliko na bázi městské topografie. Abych se závěrem vrátil cyklicky zpět ke katastrům, velmi příkladně lze tento jev ilustrovat na josefském katastru. Způsob jeho vedení – tzv. knihy fasí (*Fassionsbuch*) obsahující výčet jednotlivých pozemků vzestupně podle čísel topografických – jiné využití primárně vylučuje,⁴¹ pokud by se badatel nechtěl

41 Kupř. Jiří ZYKMUND, *Plzeň ve světle Josefského katastru (Území Plzně v roce 1965)*, *Minulostí Zápa- dočeského kraje* 6, 1968, s. 277–301; Jaroslav KAŠPAR, *Čelákovice v roce 1785. Historicko-topografický obraz města podaný na základě údajů josefského katastru*, *SSH* 24, 1998, s. 38–77; Otakar KULHÁNEK, *Berounské zemědělství a výstavba města v číslech josefínského katastru*, *Minulostí Berounska* 10, 2007, s. 75–104; Marie MACKOVÁ, *Pardubice v době Josefínského katastru (1785)*, *Východočeský*

pustit do pracného přepisování záznamů do podoby evidence jednotlivých majitelů, z níž by šlo získat údaje minimálně o struktuře pozemkové držby. K tomu lze dodat, že někde tento problém překonávají individuální fase josefského katastru, zachycující držbu jednotlivých daňových poplatníků za účelem určení hrubého výnosu, ovšem jejich dochování je spíše ostrůvkovité.⁴² Z nich se zjištěné hodnoty („*kontrolovaný gruntovní vejnós za jeden rok na peněžích*“) po vyřízení případných stížností přenášely do urbánních kontraktů, uložených centrálně v Národním archivu v Praze.⁴³ Jedná se již však o problémy stojící přesahující původní záměr příspěvku.

Bohatství a všestranná sdílnost pramenů berní povahy pobělohorského období nekoreluje se zájmem, který mu dosud byl věnován. Bylo by však chybou končit přesvědčením, že jejich studium je opomíjeno jen následkem aktuálně odlišných badatelských priorit. Počítat je třeba i s dalšími úskalími, i když i tato jsou zpětně opět výsledkem určité izolovanosti přístupu k berní materii jako takové – míněna je tu odlišná nomenklatura v rámci jednotlivých archivů. Typově identické prameny jsou v archivních pomůckách nazývány různě, mnohdy jen reprodukují dobové označení. Jde o ovšem o potíž, která je povinně sledovatelným faktorem pro každého badatele vytěžujícího diplomatický materiál (nejen) raného novověku.

PhDr. Jan Lhoták, Ph.D.

Katedra historický věd, Filozofická fakulta

Západočeská univerzita v Plzni

Jan.Lhotak@seznam.cz

ORCID: 0000-0002-2298-4464

sborník historický 3, 1993, s. 109–114; TÁŽ, *Lanškroun ve světle Josefského katastru*, Sborník prací východočeských archivů 13, 2009, s. 163–180.

42 Státní oblastní archiv v Plzni, Velkostatek Bystřice nad Úhlavou, inv. č. 178–181, sign. K 178–K 181.

43 Národní archiv, Urbaniální smlouvy.

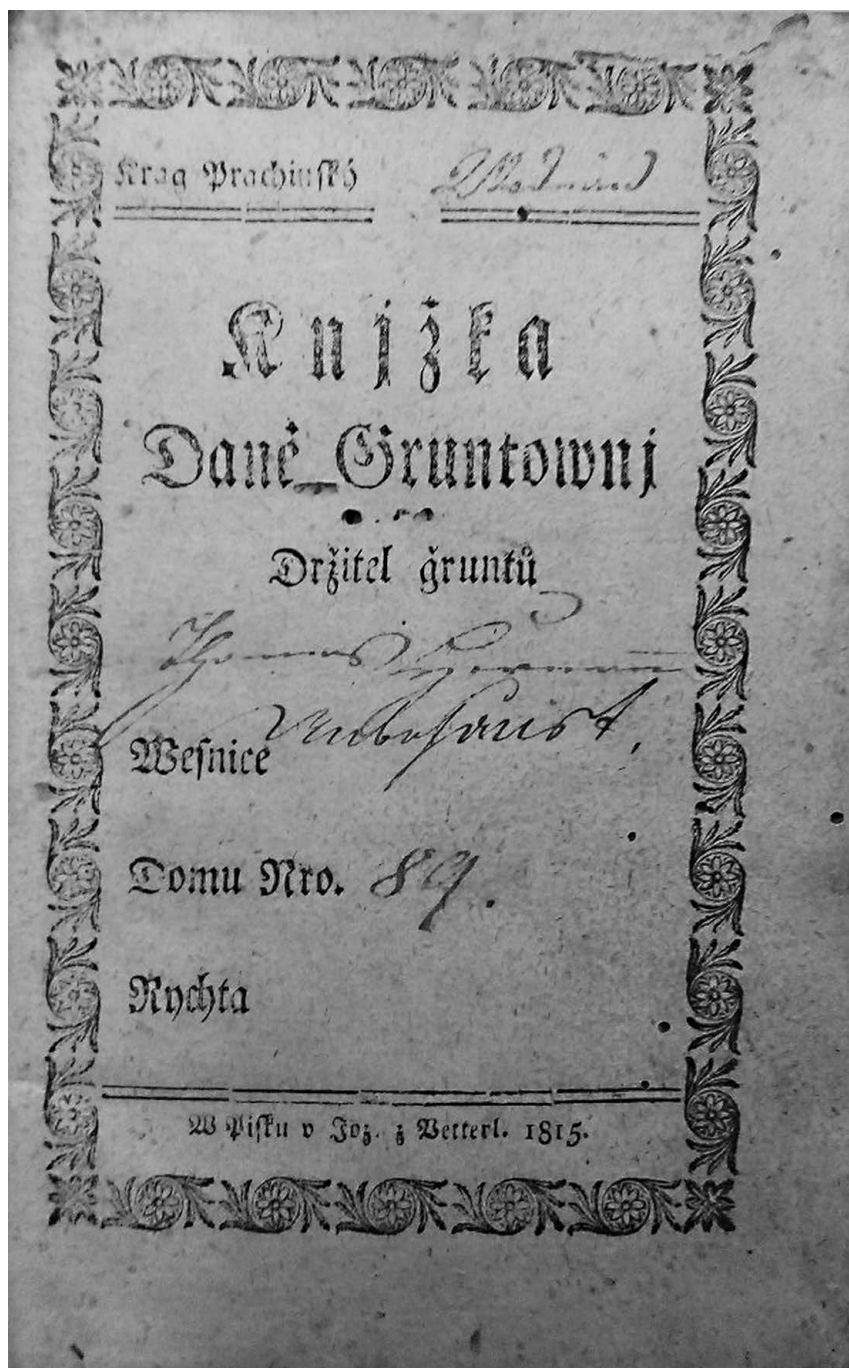
Přílohy

Na Jezdmiestí Zalab		1686
stem		12
<i>Carum. Váček</i>		
<i>Podání v Zalabín</i>	125	1
<i>Podání v Zalabín</i>	16	1
<i>Podání v Zalabín</i>	2	1
<i>Podání v Zalabín</i>	1	1
		<hr/> 40
<i>70 1/2</i>		
<i>Podání v Zalabín</i>		
<i>Podání v Zalabín a grán</i>		
<i>Podání v Zalabín a grán</i>	130	1
<i>Podání v Zalabín a grán</i>		
<i>Podání v Zalabín a grán</i>	140	1
<i>Podání v Zalabín a grán</i>		
<i>Podání v Zalabín a grán</i>	10	1
<i>Podání v Zalabín a grán</i>	15	1
		<hr/> 40 55
<i>70 1/2</i>		
<i>Gatub niceo</i>		
<i>Podání v Zalabín</i>	15	1
<i>Podání v Zalabín</i>	15	1
		<hr/> 30

Obr. 1 Šacuňk města Kolína z roku 1686 (Státní okresní archiv Kolín, Archiv města Kolína, sign. XXIX, složka 40, nefoliováno).

Imena	Kraj tač šic colu tie	1735		1736		1737		1738		1739	
		1735 1736	1735 1736	1736 1737	1736 1737	1737 1738	1737 1738	1738 1739	1738 1739	1739 1740	1739 1740
Adanna Jofflyova		195	142	5	142	2	142	5	142	7	142
J. Pavel Pivo Jofiel		892,30	850		870,0		870,0		870,0		870,0
Matyáš Běh		258	210		210		210		210		210
J. Janek Jofelbauer		320	257	4	257	4	257	4	257	4	257
František Jofelbauer		442,20	311,0	14	311,0	14	311,0	14	311,0	14	311,0
J. Janek Jofelbauer		541,20	458,15		458,15		458,15		458,15		458,15
J. Janek Jofelbauer		208	201,0	10	201,0	10	201,0	10	201,0	10	201,0
J. Janek Jofelbauer		574	454	49,0	454	49,0	454	49,0	454	49,0	454
J. Janek Jofelbauer		182	141	24	141	24	141	24	141	24	141
J. Janek Jofelbauer		1700,00	1570,00	32	1570,00	32	1570,00	32	1570,00	32	1570,00
František Jofelbauer		110	144,0	4	144,0	4	144,0	4	144,0	4	144,0
Jan Gregor Jofelbauer		187,20	153,0		153,0		153,0		153,0		153,0
J. Janek Jofelbauer		545,10	578		578		578		578		578
J. Janek Jofelbauer		470,40			470,40		470,40		470,40		470,40
František Jofelbauer		276	272	1	272	1	272	1	272	1	272
J. Janek Jofelbauer		420,15	44		420,15		420,15		420,15		420,15
J. Janek Jofelbauer		300	304,0		304,0		304,0		304,0		304,0
J. Janek Jofelbauer		300	245		245		245		245		245
J. Janek Jofelbauer		525	544	1,20	544	1,20	544	1,20	544	1,20	544
J. Janek Jofelbauer		370	257		257		257		257		257
J. Janek Jofelbauer		572,22	444		444		444		444		444
J. Janek Jofelbauer		225	210		210		210		210		210
J. Janek Jofelbauer		572	575		575		575		575		575
J. Janek Jofelbauer		848	746,0	12	746,0	12	746,0	12	746,0	12	746,0
J. Janek Jofelbauer		574	122,0	12	122,0	12	122,0	12	122,0	12	122,0
J. Janek Jofelbauer		370,00	256	7	256	7	256	7	256	7	256
J. Janek Jofelbauer		117	144,0	4,0	144,0	4,0	144,0	4,0	144,0	4,0	144,0
J. Janek Jofelbauer		525	450	20,0	450	20,0	450	20,0	450	20,0	450
J. Janek Jofelbauer		250	48		48		48		48		48
J. Janek Jofelbauer		122,20	122,0	0,20	122,0	0,20	122,0	0,20	122,0	0,20	122,0

Obr. 2 Subrepartice měšťanských kontribuentů v Sušici se záznamy pro rok 1735 (Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Sušice, inv. č. 235, nefoliováno).

Obr. 3a Titulní strana kontribuční knížky z Vodňan (1836) (Národopisné muzeum Plzeňska, sign. NMP 4799).

	zl.	Pr.
Rest od roku		
Gamsbovej d. ...	4	25
z		25
Calma		13
Pd	5	15 ⁰ / ₄
	3	5 ⁷ / ₄
Legend	1	18 ¹ / ₄
...		...
...		4
...		23
Pd	1	25
	1	11 ¹ / ₄
Pd		2 ¹ / ₄

	zl.	Pr.
Elekz přelacenost od lonšého rohu		
... ..		2 ¹ / ₄
...	1	...
...		30
...		40
...		...
Pd	9	57 ⁰ / ₄
...		26
...		25
Pd	1	7
...		20
...		17 ¹ / ₄
Dořromado		32 ¹ / ₄

Obr. 3b Formulář kontribuční knížky z Vodňan (1836) (Národopisné muzeum Plzeňska, sign. NMP 4799).

Summary

The position of the study and use of 17th- and 18th-century revenue sources in contemporary historiography (with special reference to the urban environment)

The study of socio-economic relations and processes in the urban space of the period before 1620 relies mainly on sources of a mass nature, more specifically tax provenance. It is inspired by the standard medieval methodology, supplemented by data obtained by means of what is called system analysis because of its better preservation. None of the outputs goes beyond the middle of the 17th century, although after this milestone the hitherto fragmentary nature of the tax system in Bohemian towns was unified according to a single system, which simplifies the research to a certain extent. Only the two oldest cadastral operates (the Berní rula, the Theresian cadastre) and the conditions, especially in the city of Prague, represent an imaginary exception to the research. Paradoxically, it was the cadastres in the provincial towns that served as the basis for determining the homestead and thus the total amount of the compulsory tax for a particular locality as a whole, not for an individual taxpayer. Already before 1705, the system of apportionment based on local

registers (the so-called šacuňky), which stood practically independently of the cadastres and, unlike them, were updated according to the current property situation, was applied in them exclusively. From these obvious analogies of the medieval tax books (books of the town batch), the allocation (subrepartition) of specific amounts to individual burgher counterparts was derived. The surviving subrepartitions contain valuable and analysable data that sheds light on the more general features of the socio-economic processes of the early medieval period: the level of the real tax burden, indebtedness, socio-economic stratification, etc. Unfortunately, their explanatory value is made more precise by the very unevenly preserved account books, which were kept for specific taxpayers over a longer period of time. For the 1780s, it is desirable not to forget the shared nature of the Josephian cadastre, whose fructification has so far been confined to the field of topography, while it has not been used effectively for the study of socio-economic relations in either urban or rural settings.